Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur

Department of Economics

Assignment

Session: 2017 – 2018

DATE
Page No.

Megha Mandekar

B.A. 1st Sem

Economics
Home Assignment

2017-18

Principal
Anjuman Girls Arts & Commerce
College, Sneh Nagar, Nagpur-15

Dr. M. D. Katre

SEAL

१ला निगमन व आगमन पध्दती, गुण व दोष
अर्थशास्त्रीय विश्लेषण पध्दती अर्थशास्त्रा
विश्लेषणाकरीता विविध पध्दती उपयोगात
आणल्या जातात, त्या खालील प्रमाणे
आहेत.
अ) निगमन व आगमन पध्दती
ब) स्थैतिक व तपशील पध्दती
क) सुक्ष्म व स्थुल पध्दती
ड) गणितीय व सांख्यिकीय पध्दती
अ) निगमन पध्दती (Deductive Method)

अर्थशास्त्री नियम मांडण्याकरीता या पध्दतीचा अवलंब केला जातो. निगमन पध्दतीलाच अमुर्त पध्दती, कल्पनात्मक पध्दती किंवा विश्लेषणात्मक पध्दती, असेही म्हणतात. या पध्दतीचा पुरस्कार रिकार्डो, जे. एस. मील, केन्स इ. अर्थशास्त्रींनी केला होता.

या पध्दतीत मानवी व्यवहाराशी संबंधित सर्व सामान्यापणे व विश्लेषणाद्वारे एखाद्या विशिष्ट नियमाची मांडणी करण्यात येते. ही पध्दती सामान्यकडून विशेषकडे जाणारी पध्दती होय.

प्रो. विल्सन गी यांच्या मते 'निगमन पध्दती म्हणजे सामन्याकडून विशेषाकडे आणि सर्वांकडून व्यक्तीगत आधारे निष्कर्ष काढणे होय.

समाजातील सर्व व्यक्ती आपल्या मर्यादित अल्पना करतो. या

2) सत्यता तपासून पाहण्यास अडचण - या पध्दतीव्दारे काढलेल्या निष्कर्षांची सत्यता पडताळून पाहण्याची सोय उपलब्ध नाही.

3) अपूर्ण पध्दती - अर्थशास्त्रातील संपूर्ण नियम या पध्दतीव्दारे मांडता येत नाही. म्हणून ही पध्दती अपूर्ण पध्दती आहे.

आगमन पध्दती (Inductive Method)

आगमन पध्दतीला ऐतिहासिक अनुभवात्मक किंवा प्रयोगात्मक पध्दत असून या पध्दतीला अनुमानाचा क्रम विशेषाकडून सामान्याकडे असतो. या पध्दतीचे समर्थक म्हणून फ्रेडिक लीस्ट, रोपर, वॅग्नर इत्यादी अर्थशास्त्रज्ञ आहेत

व्याख्या :

विलीयम गी थोच्या मते, आगमन पध्दती विशेषाकडून सामान्याकडे किंवा व्यक्ति कडून सार्वत्रिक सत्याकडे पोहोचण्याची प्रक्रिया आहे.

उदा. समजा, एखाद्या वस्तुची किंमत कमी झाली असता त्या वस्तुचे अधिक नग खरेदी केले जातात. तसेच किं[illegible] वाढल्यास कमी नग खरेदी केले जाता[illegible] हेच सामान्यत: दिसून येते. हीच परिस्[illegible] विविध बाजारपेठ विभिन्न व्यक्तींच्या आणि वस्तुच्या बाबतीत दिसल्यास यावरुन निष्क[illegible] येतो.

किंमत बदलांच्या विरुद्ध दिशेने मागणीत बदल होतो. याला आपण मागणीचा नियम म्हणतो. आगमन पद्धतीचे दोन प्रकार आहेत.

अ) प्रयोगात्मक पद्धती (Experimental me...)
या पद्धतीत नियंत्रित परिस्थितीमध्ये प्रयोग करून निष्कर्ष काढले जातात. परंतु अर्थशास्त्राचा प्रयोग करून निष्कर्ष शक्य नाही. म्हणून या पद्धतीचा अर्थशास्त्रात फारच कमी उपयोग होतो.

ब) सांख्यिकीय पद्धती (Statistical Me...)
या पद्धतीनुसार विशिष्ट घटनेसंबंधी विविध क्षेत्रातून आकडेवारी गोळा केली जाते. या आकडेवारीचे वर्गीकरण व सारणीयन करून सांख्यिकीय सूत्रांच्या साहाय्याने सामान्य तत्त्व किंवा अर्थशास्त्रीय नियम बनविले जातात.

आगमन पद्धतीचे गुण | आगमन पद्धतीचे दोष:

1) विश्वसनीय निष्कर्ष 1) विश्वसनीय निष्कर्ष-
2) निष्कर्ष पडताळून आगमन पद्धती प्रयोग
पाहण्याची सोय. आणि सर्वेक्षण यावर
3) गणितीय विश्लेषणास आधारित असल्यामुळे
पूरक मिळणारे निष्कर्ष
4) निगमन पद्धतीत वास्तवतेला धरून असल्याने
पूरक.

म्हणून ही पद्धती अधिक विश्वसनीय मानली जाते.

२) निष्कर्ष पडताळून पाहण्यासाठी शोध
या पद्धतीत एकदा काढलेले निष्कर्ष खरे आहेत किंवा नाही ते पुन्हा प्रयोग करून पाहता येतात.

3) गतीमान विश्लेषणास पुरक -
ही पध्दतीमध्ये गतीशिल अर्थव्यवस्था विचारात घेऊन नियम तयार केले जातात. त्यामुळे ते नियम गतीशील विश्लेषणाकरीता पुरक ठरतात.

४) निगमन पध्दतीला पुरक -
निगमन पध्दतीद्वारे काढलेले निष्कर्षांची तपासणी आगमन पध्दतीद्वारे केली जाते. म्हणून ही पध्दती निगमन पद्धतीला पुरक मानली जाते.

आगमन पध्दतीचे दोष :
1) अर्थशास्त्रात प्रयोग पध्दती वापर अशक्य - अर्थशास्त्रात मानवी वागणुकीचा अभ्यास केला जातो. तसेच अर्थशास्त्राची मानवी प्रयोगशाळा म्हणजे संपूर्ण जग होईल. त्यामुळे प्रयोग प्रयोग शक्य असेल तरी प्रचंड प्रमाणात खर्च येतो.

आगमन पध्दतीचे दोष
1) अर्थशास्त्रात प्रयोग पध्दतीचा
2) कठीण व गैरसोईची पध्दत
3) निष्कर्ष व वास्तविकता

2) कठीण व गैरसोयीची पद्धत-

स संख्यकीय पद्धतीत आकडेवारी गोळा करणे त्याचे वर्गीकरण व विश्लेषण करणे एक एक कठीण कार्य आहे त्यासाठी विशेषज्ञाची गरज असते. आरोग्य व्यक्तींच्या हातात सांख्यिकीय पध्दतीचा वापर देणे. म्हणजे एक धोकादायक शस्त्र देण्यासारखे आहे.

3) निष्कर्ष व वास्तविकता यात तफावत-

आकडेवारी अपुरी अविश्वसनीय असल्यास काढलेले निष्कर्ष चुकीचे निघतात कारण या पध्दतीने नमुना निवड विशेषता न्याय दर्शनीय पद्धतीने केलेली असते. म्हणून काही व्यक्तींच्या अभ्यासावरून काढलेले निष्कर्ष काही कम लोकांना लागू पडतील असे नाही.

4) आर्थिक विश्लेषणाची अपुरी पद्धती -

आगमन पद्धतीसोबत निगमन पद्धतीची मदत घेतल्यास निष्कर्ष काढण्यास त्याच्या निष्कर्षावर संशय असतो. कारण आकडे आणि तथ्ये स्वतः काही बोलत नाही, व्यक्तींची वर्तणूक, वागणूक व स्वभावाचा या आकड्यांवर प्रभाव पडतो.

२. मागणीची लवचिकता.

मागणीची लवचिकता म्हणजे काय ?

=) मागणीच्या लवचिकता कल्पना डॉ. मार्शल यांच्या नावाशी संबंधित आहे. कारण ही कल्पना विकसित करण्याचा मान डॉ. मार्शल यांनाच आहे. मागणीच्या नियमात वस्तूची किंमत व मागणीचे परिणीच्या यांच्या संबंध विशद केला जातो. परंतु वस्तूची किंमत व मागणी परिणाम यांचे निश्चित संख्यात्मक विवेचन करण्याच्या दृष्टीने मागणी नियम तोकडा पडतो. दुसऱ्या शब्दात "वस्तूच्या किमतीतला बदलामुळे मागणीत किती प्रमाणात वा गतीने बदल होतो हे मात्र मागणी नियमावरून कळत नाही, हे ज्ञान करून घेण्याच्या दृष्टीने मागणीच्या लवचिकतेच्या कल्पनेचे फार महत्त्व होते. थोडक्यात मागणीतील बदलाचे मात्रात्मक मोजमाप म्हणजे लवचिक होय."

मागणीची लवचिकता म्हटल्याबरोबर मागणीची किंमतजन्य लवचिकता दर म्हणून आपल्यासमोर कायम राहते यावरून असे वाटते की, मागणीच्या लवचिकतेचा केवळ किंमतीशी संबंध आहे. परंतु वस्तविकता मात्र याहून वेगळी आहे अर्थात, किंमतजन्य लवचिकतेशिवाय इतर प्रकार सुद्धा आहेत.

लवचिकतेचे प्रकार -
मागणीतील बदलाची गती किंमतीशिवाय इतरही कारणांमुळे प्रभावित होते, त्यांना आधाराखेन मागून मागणीच्या लवचिकतेचे चार प्रकार पाडले जातात.

1) किंमतजन्य लवचिकता (Price elasticity)
2) उत्पन्नजन्य लवचिकता (Income elasticity)
3) प्रतिस्थापन लवचिकता (Elasticity of substitute)
4) तिरकस लवचिकता (Cross elasticity)

1) किंमतजन्य लवचिकता - लवचिकतेची कल्पना करण्याचा पहिला मान डॉ. मार्शल यांना जातो. तेव्हा त्यांनी दिलेली लवचिकतेची व्याख्या पाहू.

डॉ. मार्शलच्या मते, "बाजारातील मागणीची लवचिकता वस्तूच्या किंमतीत घट आल्यामुळे मागणीतील आधिक वा कमी वाढीनुसार ती आधिक अथवा कमी होत असते." (The Elasticity or responsiveness of demand in a market is great or small according as the amount demanded increases much or little for a given fall in price and diminishes much or little for a given rise in price).

प्रा. लिप्से यांच्या शब्दात, " मागणीतील शेकडा बदलांचे किंमतीतील शेकडा बदलाशी प्रमाण म्हणजे मागणीची लवचिकता होय." (Elasticity of demand may be defined as the ratio of the percentage change in demand to percentage change in price)

तात्पर्य, "किंमतजन्य लवचिकता म्हणजे किमतीतील बदलामुळे मागणीच्या परिमाणात बदल होण्याची क्षमता होय."

किंमतजन्य लवचिकतेचे प्रकार - किमतीतील बदलामुळे काही वस्तूंच्या मागणीत अल्प तर काही वस्तूंच्या मागणीत फार मोठे बदल होतात. ही मागणीतील बदलती गती लक्षात घेऊन किंमतजन्य लवचिकतेचे पाच प्रकार कल्पिले आहेत.

आकृतीद्वारे स्पष्टीकरण:

किंमतजन्य लवचिकतेचे प्रकार	1) अमाप लवचिकता (Perfectly Elastic) :-
1) अमाप लवचिकता	किंमतीतील अल्पशा बदलामुळे वस्तूच्या
2) अमाप ताठर	मागणीतील कल्पनेबाहेर
3) अधिक लवचिक	फरक पडत असेल तर
4) कमी लवचिक	वस्तूची मागणी अमाप
5) अनुपातिक एकक लवचिक	लवचिक आहे असे म्हणतात

2) अमाप ताठर (Perfectly Inelastic)

किंमतीतील फार मोठ्या परिवर्तनामुळे सुद्धा वस्तूच्या मागणीतील काहीही फरक पडत नसेल तर वस्तूची मागणी अमाप ताठर या पूर्णपणे ताठर समजण्यात येते.

3) अधिक लवचिक (Elastic or More Elastic)

किंमतीतील थोड्याशा परिवर्तनामुळे वस्तूच्या मागणीत फार मोठा फरक पडत असेल असेल तर मागणी लवचिक अथवा अधिक लवचिक असते.

4) कमी लवचिक (Less Elastic or Inelastic)

किमतीतील फार मोठ्या परिवर्तनामुळे वस्तूच्या मागणीत अल्पसा फरक पडत असेल तर मागणी कमी लवचिक

4) आनुपातिक वा एकक लवचिकता (Unit Elasticity of Demand) –
ज्या प्रमाणात वस्तूच्या किंमतीत परिवर्तन होत असेल त्याच प्रमाणात वस्तूच्या मागणी असे म्हणतात.

मागणीच्या किंमतजन्य लवचिकतेचे मापन (Measurement of Elasticity) –
किंमतजन्य लवचिकतेचे मापन करण्याच्या प्रमुख पद्धती पुढीलप्रमाणे आहेत –
1) एकूण खर्च पद्धती (Total Outlay Method)

वस्तूच्या किंमतीतील बदलामुळे मागणीचे परिणाम बदलते व त्या अनुषंगाने एकूण मागणीचे परिमाण बदलते व त्या अनुषंगाने एकूण खर्चात कशा प्रकारे अंतर पडते, हे दर्शविणारी पद्धतीला एकूण खर्च वा एकक पद्धती असे म्हणतात. ही पद्धती डॉ. मार्शल यांनी शोधून काढली आहे.
1) एकक लवचिकता (Unit Elasticity) – वस्तूच्या किंमतीतील बदल होत नसेल तर मागणीची लवचिकता एकक असते. प्रा. मार्शल "जेव्हा वस्तूच्या किंमतीतील 25 प्रतिशत घट वस्तूच्या मागणी परिमाणात केवळ 25 प्रतिशत वाढ वस्तूच्या मागणीत घडवून आणते तेव्हा मागणीची लवचिकता एकक असते।"

कोष्टक

अ. क्र	किंमत	वस्तुचे परिमाण	एकूण खर्च	लवचीकता
	१ रुपया	१२०० नग	१२०० रुपये	एकक
१	२ रुपया	६०० नग	१२०० रुपये	लवचिकता = १
	४ रुपया	३०० नग	१२०० रुपये	एकपेक्षा जास्त
	१ रुपया	१२०० नग	९००० रुपये	लवचिकता => १
२	२ रुपये	५०० नग	१००० रुपये	लवचिकता >> १
	४ रुपये	२०० नग	८०० रुपये	१< ०
	१ रुपया	८०० नग	८ रुपये	एकपेक्षा कमी
३.	२ रुपया	५०० नग	१००० रुपये	लवचिकता = < १
	४ रुपये	४०० नग	१६०० रुपये	

२) सीमांत प्राप्ती पद्धती (Marginal Revenue Method)

श्रीमती जोन रॉबिन्सन यांनी मागणीची लवचिकता मोजण्यासाठी सीमान्त प्राप्ती पद्धतीचा उपयोग केलेला आहे.

I) किंमतीतील बदल होऊनही सीमान्त प्राप्ती शून्य राहत असेल तर मागणीची लवचिकता एकक असते.

II) किंमत बदल झाल्यामुळे सीमांत प्राप्तीत धनात्मक बदल घडून येत असेल तर मागणीची लवचिकता एककापेक्षा जास्त असते.

III) किंमत बदल झाल्यामुळे सीमान्त प्राप्तीत ऋणात्मक बदल घडून येत असेल तर मागणीची लवचिकता एककापेक्षा कमी असते.

कोष्टक

अ.क्र	किंमत	विक्री परिमाण	एकूण प्राप्ती	सीमांत प्राप्ती
	10 रुपये	100 नग	1,000 रुपये	1,000-1,000
अ	8 रुपये	125 नग	1,000 रुपये	=0
	10 रुपये	100 नग	1,000 रुपये	1,200-1,000
ब	8 रुपये	150 नग	1,200 रुपये	=200 रुपये
	10 रुपये	100 नग	1000 रुपये	960-1,000
क	8 रुपये	[illegible]	960 रुपये	=-40 रुपये

स्पष्टीकरण - कोष्टकाच्या 'अ' भागात सीमान्त प्राप्ती ही शुन्य म्हणून 'एकक' लवचिकता दर्शविली आहे. याउलट आहे. म्हणून ते क्रमशः 'एककापेक्षा जास्त' व एककापेक्षा कमी लवचिकता दर्शवितात.

3) शेकडेवारी पद्धती (Percentage Method) -

मार्शल प्राप्ती 'एकक' पद्धतीनुसार मागणीची लवचिकता एककापेक्षा कमी वा जास्त अवश्य ज्ञान होते, परंतु किती जास्त वा कमी यासंबंधी मौन पाळले आहे. म्हणून प्रो. फ्लक्सने लवचिकता मोजण्याची शेकडेवारी पद्धत शोधून काढली.

या पद्धतीनुसार किंमतीतील शेकडा बदलाचे मागणीच्या शेकडा बदलाशी असलेले प्रमाण पडताळून पाहिले जाते. याचे सूत्र पुढीलप्रमाणे आहे.

$$\text{लवचिकता} = \frac{\text{मागणीतील शेकडा बदल}}{\text{किंमतीतील शेकडा बदल}}$$

1) एककापेक्षा जास्त लवचिकता - मागणीतील शेकडा बदल हा किंमतीतील शेकडा बदलापेक्षा जास जस्त असते.

II) एककापेक्षा कमी लवचिकता - मागणीतील शेकडा बदल हा किंमतीची लवचीकता कमी अ म्हणजे एककापेक्षा जास्त कमी असते.

III) एकक लवचिकता - मागणीतील शेकडा बदल हा किंमतीतील एकक असत.
उदा. वस्तूच्या किंमतीत २५ प्रतिशत बदल होत असेल तर मागणीची लवचिकता $= \frac{५०}{२५} = 2$ म्हणजेच एककापेक्षा जास्त असते.

याऊलट वस्तूच्या किंमतीत २५ प्रतिशत बदल झाल्यामुळे फक्त २० प्रतिशत बदल होत असेल तर मागणीची

लवचिकता $= \frac{२०}{२५} = ०.८$ म्हणजेच एककापेक्षा कमी असते.

तर वस्तूच्या किंमतीतील २५ प्रतिशत बदल मागणीत केवळ २५ प्रतिशतच बदल घडवून आणित असेल तर मागणीची लवचिकता $= \frac{२५}{२५} = १$ म्हणजेच एकक असते.

४) भूमितीय किंवा बिंदुपध्दती (Geometric or Point Method)-

~~आतापर्यंत अभ्यासिलेल्या पध्दतीची अवलंब केवळ मागणी वक्रावरील एखाद्या विशिष्ट बिंदुवर मागणीची लवचिकता मोजण्याची झाल्यास भूमितीवर~~

आतापर्यंत अभ्यासलेल्या पध्तीची अवलंब केवळ मागणी कोणत्याही संदर्भात करता येतो. परंतु मागणी वक्रावरील एखादया विशीष्ट बिंदुवर मागणीची मदत घ्यावी लागते. ह्या पध्दतीचा डॉ. मार्शल यांनी पुरस्कार केलेला आढळतो. मागणी वक्राचे स्वरूप
अ) सरळ मागणी वक्र व
ब) वक्र मागणी वक्र ह्या दोन प्रकारचे असतो.

1)

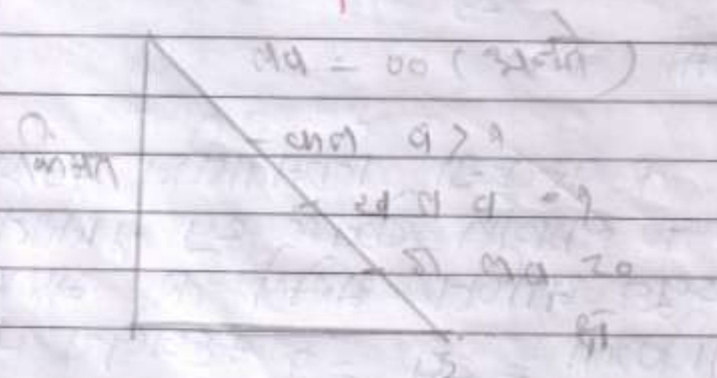

समजा मागणी वक्र आकृतीत दर्शविल्याप्रमाणे सरळ रेषा असेल तर त्या रेषेवरील कोणत्याही बिंदूची लवचीकता पुढील सूत्रानुसार मोजली जाते.

सूत्र - मागणी वक्रावरील विशिष्ट लवचिकता = आडव्या अक्षावरून त्या बिंदूपर्यंतचे अंतर / उभ्या अक्षापासून त्या बिंदूपर्यंतचे अंतर

ख बिंदूवर मागणीची लवचिकता = खड / खड = फक्त

क बिंदूवर मागणीची लवचिकता = कड₁ / कड = एकपेक्षा जास्त

ग बिंदूवर मागणीची लवचिकता = गड / गड = एकपेक्षा कमी

ड बिंदूवर मागणीची लवचिकता = डड₁ / ड = 0 अनंत (Infin

ड₁ बिंदूवर मागणीची लवचिकता = ड₁ / डड = 0 शून्य (zer

5) कमान लवचिकता पद्धती (Arch Elasticity Method)

मागणीची लवचिकता मोजण्यासाठी वस्तूची किंमत व मागणी परिमाण यांची माहिती अर्थात मागणीची कोष्टक

उपलब्ध असावे लागते. परंतु अनेकदा विस्तृत मागणी कोष्टक उपलब्ध नसते. मागणी कोष्टकात खूप अंतर (Gaps) असते अशा वेळी चाप किंवा कमान पध्दतीचा अवलंब करण्यास येतो.

$$\text{मागणीची लवचिकता} = \frac{\text{मूळ मागणी} - \text{नवीन मागणी}}{\text{मूळ मागणी} + \text{नवीन मागणी}}$$

35. वस्तूची किंमत 10 रु. प्रती नग असताना मूळ मागणी 200 नागांची होती किंमत 8 रु. झाल्यानंतर मागणी 220 झाली.

चाप - मागणीची लवचिकता

$$= \frac{100 - 200}{220 + 220} \div \frac{10 - 8}{10 + 8}$$

$$= \frac{-20}{420} \div \frac{2}{18}$$

$$= \frac{-20}{420} \times \frac{18}{2} = \frac{-360}{840}$$

$$\frac{-36}{84} = \frac{-3}{6}$$

$$= -0.43 \ (.426)$$

SEAL

Principal
Girls Arts & Commerce College, Nagar, Nagpur-15